

A POLITIKAI IDEGEN KONSTRUKCIÓI GONDOLATOK SZABÓ MÁRTON ÚJ KÖNYVÉRŐL*

Kiss Lajos András

tanszékvezető főiskolai tanár, Nyíregyházi Főiskola,
Gazdasági és Társadalomtudományi Kar, Filozófia Tanszék

Az idegen és az idegenség problémája az utóbbi évtizedek egyik kedvelt társadalomtudományi, filozófia témája lett. Ezt a megállapítást aligha kell különösebben bizonyítani. Első pillanatra tehát úgy tűnik: Szabó Márton nem sokat kockáztatott, amikor e meglehetősen divatos kérdés feldolgozására szánta rá magát. Ez azonban csak a felszínes reflexió igazsága. Hiszen alaposabban utánanézve az idegenség politikafilozófiai irodalmának – s ez részemről az utóbbi évtizedek francia és a német nyelvű kiadványaiban való kutakodást jelentette –, valóban nem található átfogó feldolgozása az idegenszerepek politikai konstrukcióinak. Egyébként erre a „diskurzust-teremtő” szerepre maga szerző hívja fel a figyelmünket a könyv bevezetésében. (Tegyem hozzá: érezhető büszkesége nem alap nélküli, amint azt a következőkben igyekszem megfelelőképpen érzékeltetni. Persze az is igaz: nincs vadonatúj dolog a Nap alatt; mert ahogyan Spaemann professzor mondja: „minden emlékeztet valamire”. A hasonlíthatóság, az analógia hiányában az ember képtelen lenne megismerni bármit. A tökéletes szingularitás maga lenne a legnagyobb átok: a kommunikáció csődje, amit persze még egy isten sem engedhet meg magának.) Természetesen Szabó Márton ennek a paradoxonnak a tudatában írta meg könyvét, melynek éppen az kölcsönöz eredeti dinamikát, hogy a jól ismert filozófiai, szociológiai, filozófiai és antropológiai belátások összekapcsolódnak – néha könnyed természetességgel, máskor bizarr kép- és fogalomtársításokkal – eredeti és egyáltalában nem magától értetődő összefüggésekkel, felismerésekkel.

Szabó a könyv bevezető részében az idegen „egzisztenciális helyét” jelöli ki, amely az idegenség különleges, definiáló képességével kapcsolódik össze. Az *idegen* mindig a *saját* határán jelenik meg. Tudniillik a politikai közösségek csaknem mindig a „mi/ők”-opozíció ilyen vagy olyan konstrukciójára építik saját identitásuk meghatározását is. Az efféle eljárás természetesen, pusztán formálisan nézve, még nem a politikai szféra specifikuma. Az ilyen megkülönböztetés hozzátartozik a megismerés általában vett természetéhez. Mert miképpen Luhmann mondja: „Minden megfigyelés megjelöl valamit, s ezáltal azt, amit megfigyel, minden mástól meg is különbözteti.”¹ A megkü-

*Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diskurzív szereplőinek elméleti értelmezése*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006. 236.

lönbötetések különös fajtája a más megfigyelő(k) megkülönböztetéseknek a megfigyelése. Ezt a fajta megkülönböztetést Luhmann az *autologikus* jelzővel illeti, ami azt jelenti: ez esetben a megfigyelő minden megkülönböztetése önmagára vonatkozó következtetésekhez vezet. „Ennyiben éppen önmaga az, amitől megkülönbözteti magát.”²

Ami a politikai idegen konstrukcióit elméletileg különlegesen izgalmassá, a társadalmi gyakorlatban pedig kiemelten fontossá teszi, az egyrészt testet ölt ennek a konstrukciós folyamatnak a fogalmilag nem könnyen rögzíthető, különlegesen rafinált jellegében, másrészt abban a gyakorlati képességben, hogy a szóban forgó konstrukciók lényegileg képesek befolyásolni a mindennapi életet. Éppen ezért lengi körül állandó bizonytalanság a politikai idegen meghatározását, meghatározásait. A meghatározó ugyanis sohasem tud kibújni az alól a felelőség alól, hogy az idegen definícióját ne tekintse egyúttal saját (vagy a referenciacsoportja) identitása szerves részének. A politikai idegen változatos konstrukciói már csak azért is kitüntetett helyet foglalnak el a politika diszkurzív szereplői között, mert sohasem a meghatározás nélküli *másik* elvont lehetőségére utalnak, miképpen ez a fenomenológiai filozófia szokásos megközelítéseiben megfigyelhető, hanem mintegy „helyből” közvetlen tartalommal telítődnek meg, úgyszólván habozás nélkül „ideologikus” állásfoglalásra kényszerítve a politikai idegen fogalmának konstruktóereit és használóit. Továbbá a politikai idegen ilyen vagy olyan diszkurzív konstrukciója a politikai élet azon sajátosságát is képes megvilágítani, hogy ez a szféra meglehetősen „aludeterminált”, azaz nem (vagy csak nehezen) viseli el az apriori érvényességű szükségszerűségeket, és hogy ebben a világban sokkal inkább jelen van a „lehetőségek és a véletlenek játéktere”, mint bármely más társadalmi alrendszerben. Egy másik bizonytalansági forrásként jelenik meg a szerző számára az is (ami persze egyúttal vonzó kihívás is egyben), hogy miképpen lehet a hivatalos politikai megnyilatkozásokat (amelyeket általában valamilyen elismert politikai intézmény ruház fel a releváns mondanivaló értékével) a köznapi beszéd epifenomenális eseményeitől megkülönböztetni.³

A politikai idegen diszkurzív konstrukcióit Szabó Márton három vezérfogalom (szimbólum!?) köré szervezi. A *veszélyes*, az *érvénytelen* és az *ismeretlen* fogalmak vagy szimbólumok, olykor értelmezési módozatokként, máskor nyelvi/szimbolikus csomósodási pontokként funkcionálnak, lehetővé téve a politikai szereplők ön- és idegendifinícióinak átfogó vizsgálatát. Ez a megközelítés egyrészt igyekszik eleget tenni a teoretikus elemzéssel szemben megkövetelt objektivitás-feltételnek, ugyanakkor az említett fogalmak és szimbólumok nem szakadnak el az életvilág megszokott, hétköznapi nyelvétől sem.

A veszélyes idegen általában valamilyen kockázatosnak ítélt állapot, fejlemény perszonalifikációja. A konkrét megnevezés, a megszemélyesítés nem más, mint a kockázat- és veszélytudat egyfajta domesztikációja. Ha többé-kevésbé azonosítható módon meg tudom nevezni a veszély forrását, az már sem lesz

többé olyan félelmetes. Persze, mondja Szabó, a veszély több irányból is érkehet, ennek megfelelően más és más módon kell megnevezni a veszélyes idegen aktuálisan megjelenő alakját. Az első fejezet a *támadó idegen* altípusait mutatja be. A támadó idegen természetesen nem lehet más, mint az idegenség szélső esete: az *ellenség*. A valóságos háborúban a támadó ellenség a nyers valóság elementáris formája. Fegyverrel jön, öl, pusztít, nőket erőszakol stb. Ámbár a szabályozott háborús gyakorlat, amely nem a magánellenségek, hanem a közellenségek között zajlik valamelyest képes moderálni az előbbi túlkapásait. A politika világa azáltal, hogy a legkülönbélebb szabályozó mechanizmusok beiktatásával visszautasítja a harc magánjellegét, legalább esélyt biztosít egy, minden érintett fél által elfogadható, békekötésre. A liberális demokráciák politikai küzdelmei persze csak a diszkurzív gyakorlat szintjén folynak; s ezek, ahogy mondani szokás, jobbra verbális csatározások – noha mindig ott kísért a valóságos háborúba való visszacsúszás veszélye.⁴ A politikai ellenség hatásán a már jól ismert *abszolút ellenség*, illetve a viszonylag új fejleményként megjelenő, *láthatatlan ellenség* tűnik fel. A közöttük lévő különbség persze csak viszonylagos, inkább csak az analitikus elemzés szempontjából megkülönböztethető altípusokról van szó. Amíg az abszolút ellenség inkább a totalitárius rendszerek konstrukciója, addig a láthatatlan ellenség a posztmodern „cyberkapitalizmus” teremtménye. Az abszolút ellenség diszkurzív építményét „három alapvető vonás jellemzi: *univerzalisztikus* igényű hit vagy ideológiai nevében lépnek fel, konstrukciójuk a relatív elemektől halad az *abszolút* felé, és mindehhez a *térítés* gyakorlata járul”.⁵ Jómagam úgy vélem: e három alapvető vonás nem feltétlenül jellemzi mindegyik abszolút ellenségkonstrukciót. A térítés gyakorlata inkább csak a kommunista-szocialista utópiák politikai gyakorlatát jellemezte. A nácizmusnak nem, vagy csak egészen periférikus jelleggel volt szüksége a térítésre. A nácizmusban sokkal inkább az eugenika töltötte (volna) be azt a funkciót, amit a kommunizmusban az ideológiai, kvázi-vallásos propaganda.⁶ A láthatatlan ellenég-konstrukció szintén egyfajta manicheus világképre épül, melynek értelmében könyörtelen keresztes háborút kell folytatni a rosszak ellen. Viszont a láthatatlan ellenségről – ellentétben az abszolút ellenséggel – szinte kizárólag apofatikus kijelentéseket lehet tenni: csak azt tudjuk róluk biztosan, hogy nem olyanok, mint mi; valódi mibenlétük viszont sohasem nyer pozitív meghatározást. „Vegyük észre, hogy a helyzet rendkívüli: *a világ legerősebb hatalmának első embere világméretű háborút hirdet, csak éppen azt nem tudja megmondani, hogy kik ellen kellene harcolni.*”⁷ Szabó Márton megfogalmazásai nem állnak távol Michael Hardt és Antonio Negri ilyen jellegű elemzéseitől.⁸ Hardt és Negri azt hangsúlyozzák, hogy a „katonai konfliktusok forradalma” (rövidítve: KKF) korszakába lépve, ugyan sok minden megváltozott a korábbi háborús gyakorlathoz képest, mindenesetre a lényeg változatlan maradt: a láthatatlan ellenségnek látható halállal kell végeznie. A virtuális háborúnak is nevezett újabb fegyveres konfliktusokban (pl. a két öböl-háború, Afganisztán),

az amerikai hadsereg szinte a nullára akarta lezorítani a saját embervesztését, míg az ellenség esetén persze már nagyon is látható, empirikus halottakra volt szükség a harci sikerek igazolására. Ugyanakkor a sokasodó szövetséges veszteségek, amelyek jórészt az ún. *baráti tűz* számlájára írták, nyilvánvalóvá tették a saját oldal sebezhetőségét is.⁹ Hardt és Negri szellemesen mutatják be azt a folyamatot, melynek kertében mind a saját, mind pedig az ellenséges harcos virtualizálódik. A szenzorokkal és teledetektorokkal felszerelt amerikai katona sokkal inkább emlékezet valamiféle robotra vagy posztantropoid lényre, mintsem arra az amerikai republikánus polgár-eszményre, amelyet évtizedeken át John Wayne testesített meg a filmvászonon. A jórészt szerződéses katonákból álló amerikai hadsereg döntő mértékben a fektékből és a spanyol ajkú migránsok soraiból rekrutálódik, ilyenformán az amerikai katonák maguk is félig-meddig idegenek a saját hazájukban. A küzdőtér másik oldalán, az immáron halott posztmodern *condottiere*, Szaddam Husszein található, aki eleinte – mint az amerikaiak vazallusa – még a jó oldalhoz tartozó vezetőként volt nyilvántartva. Később viszont mint „önjáróvá” lett lokális diktátor, az abszolút ellenség szerepében jelent meg. Szabó Márton, a Hardt/Negri szerzőpároshoz hasonlóan, kiemelt jelentőséget tulajdonít a láthatatlan ellenség ideáltípusának, a kamikázénak. Az öngyilkos terrorista, „Amikor aztán ellenségei megsemmisítéséhez saját *testét* használja fegyverként, szemünk előtt testesedik be a korlátlan cselekvés pusztító ereje.”¹⁰ Szabó Márton, már pusztán az említettek miatt is, okkal bizalmatlan az igazságos háború különféle definícióival szemben, hiszen az efféle definíciók mögött mindig a parciális közösségek ilyen vagy olyan érdeke húzódik meg.

A *hódító* idegen vagy a *megszálló* különleges nyelvpolitikai szereplő: az általa működtetett diskurzus többszörös hasznosítottsággal rendelkezik. A hódító szinte beteges beszédkényszere (a hódító nem tud nem beszélni!) egyszerre szolgálja önmaga identitásának folyamatos erősítését, illetve a leigázottak nyelvi-kulturális kifosztását, kulturális emlékezetük hiteltelenítését. A hódító egyfajta küldetésnek tekinti azt, amit tesz, s az is, ahogyan teszi. „Nem leigázás és kifosztás, hanem *felszabadítás és fejlesztés*.”¹¹ A meghódított alapvető kiszolgáltatottsága, verbális tehetetlensége abban van, hogy még a hitelt érdemlő megszólaláshoz való jogot is elveszik tőle. A leigázottnak kivételes nyelvi invencióra van szüksége ahhoz, hogy áttörje azt a nyelv- és biopolitikai karantént, amelyet a hódító von köré. A tettetés, az irónia, a gúny és a mellébeszélés azok az eszközök, mondja Szabó, amelyek a rebellió leghatékonyabb formái. Bizonyos tekintetben nem áll távol ez a megközelítés a bahtyini karneváli kultúra-értelmezésétől. Az orosz kultúrfilozófus felfogásában az antik és a középkori karneválok az arisztokratikus/vertikális, illetve a plebejus/horizontális kultúra összecsapásai voltak. „Mihail Bahtyin elemzése szerint a karnevál az alsóbb néprétegek és az alávettettek nyilvános demonstrációja, egy konzekvens, bár

provizórikus *ellenvilág* megjelenítése, amelyben semmi sem szent és semmi sem ördögi, minden visszájára fordítható és újrendezhető.”¹²

A harmadik fejezet a *kirekesztett* ellenség nyelvi és egyéb konstrukciós kérdéseit elemzi. Aki ismeri Szabó Márton eddigi életművének legfontosabb állomásait, annak számára nem ismeretlenek ennek a fejezetnek a fejtegetései. Szabó mintegy rekapitulálja a korábbi években általa írt és fordított munkák fő mondanivalóját. Mégsem felesleges ez a fejezet sem, hiszen új összefüggésbe ágyazva mutatja be azokat a csalafintaságokat, sokszor a bűvészmutatványokkal vetélkedő ügyeskedéseket, trükköket, amelyeket a politikai ellenség konstruktőreinek fel kell tudni mutatni ahhoz, hogy a legabszurdabb kijelentéseiknek, ha nem is az igazságot, de legalábbis az igazság látszatát kölcsönözhessek. Az efféle konstrukcióknak van egy alapképlete, amely aztán a legkülönbözőbb variációkban konkretizálódik. Ez az alapképlet a következőképpen szól: nincs olyan többé-kevésbé homogén embercsoport, amelyről nem lehet olyan pozitív vagy éppen negatív univerzális kijelentést tenni, amelyhez egyúttal ne lehetne empirikus ismertető jegyeket is hozzárendelni.¹³ Mindazonáltal nem minden „ellenségkonstrukció” válik be, s ha a konstrukció nem elég rugalmas, akkor kontraproduktív következményeket vonhat maga után.¹⁴ Az ellenségképet konstruálni tehát nem egyszerű, de ha lehet, akkor még nehezebb megszabadulni tőle – mondja Szabó. Ez szerintem rendkívül érdekes megfigyelés. Érdemes lenne alaposabban utána járni, hogy mennyiben különbözik egymástól a két totalitárius rend – a fasiszmus és a kommunizmus – ellenségképe. Annyi talán elmélyültebb kutatás hiányában is biztos állítható, hogy a fasiszmusnak, s főképpen annak a náciizmusként ismert formája, nem tudott megszabadulnia az általa teremtett ellenségképtől, s egészen a bukása utolsó percéig változatlan formában igyekezett működtetni azt. Ellenben az úgynevezett létező szocializmus, legalábbis fennállása utolsó évtizedében, fokozatosan domesztikálta a maga alkotta ellenségképet, s ez az elnyújtott kilépési-procedúra maga is egyik alapvető oka lehetett a békés rendszerváltásnak.¹⁵

A második rész az *érvénytelen* idegen különböző típusait mutatja be. A *diplomata* mint akkreditált idegen az idegenkonstrukciók különleges minőségét reprezentálja. A diplomata-konstrukció azon ritka esetek egyike, amikor az önleírások és az idegenleírások lényegében fedik egymást. A diplomata egy másik ország követe, idegenségét senki sem veti a szemére, asszimilálni sem óhajtja senki. Ráadásul a közvetlen pszichofizikai konstitúcióján túlmenően, még egy stabil vagy mobil primordiális idegen-miliót is megjelenít: a rezidenciáját, illetve a diplomatarendszerrel ellátott autóját. A diplomata voltaképpen szférikus lény, mivel szakfanderként, vagy ha így jobban teszük: hordozható anyaméhként cipeli magával mindenüvé az őt akkreditáló állam mikroklimáját. A diplomata fogalma alkalmat nyújt Szabó Mártonnak arra is, hogy a *fikció* és a *politika* kérdéseiről elmélkedjen. A diplomata által betöltött nyelvi-szemantikai

hely az oda tartozás és az oda nem tartozás ideáltipikus esete. „Mi a státusza tehát a politikában a fikciónak? Úgy vélem, a dolog azon fordul meg, amit a diplomatánál is látunk: vajon a fikció megkapja-e a *működőképes nyilvános formáját*, vagy sem. Ha pusztán alaktalan képzelgésről van szó, amely ráadásul a magánlét keretei között egzisztál, akkor nem politikai dolog áll előttünk. Ha azonban nyilvános formáról van szó, amely megragadható és értelmezhető többek számára is, akkor a fikció, tűnjék bármilyen képtelenségnek mások szemében, politikai realitás, amelynek nem a léte, hanem a természete és működése kérdéses csupán.”¹⁶ Voltaképpen ez az a hely, ahol Szabó Márton egy újabb jelentős lépést tett azon hiányosság kiküszöbölésére, amely – mint említettem – abból fakadt, hogy Szabó Mártonnak eddig csak részben sikerült kellő világossággal bemutatni a „nyelvi orinetáltságú” diszkurzív politológia, illetve az intézményi szemléletű politológiák között átjárás mikéntjét. A lényeg, mint láttuk, abban van, hogy a politikában kitüntetett szerepe van a fikciónak.¹⁷ Ez azt jelenti: a politika az a társadalmi alrendszer, amelyben legnyilvánvalóbban érhető tetten az a felismerés, hogy a hagyományos ontológiák lét/nemlét kérdését immáron illik felváltani a működőképes/nem működőképes kérdéssel.¹⁸ Voltaképpen azt kell belátnunk, hogy a politikai intézményeket a diszkurzív gyakorlat működteti, tartja életben. Nem arról van szó természetesen, hogy a politikai pártok, a parlament, az alkotmánybíróság stb. pusztán csak szavak lennének, és semmi más. Viszont az eléggé biztosnak látszik, hogy a modernitás keretei között, ahol végérvényesen soha semmi sem evidens, ahol a jól-rosszul rögzíthető legalitás-formuláknak folyamatosan ki kell egészülniük a legitimitás állandóan mozgásban lévő, diszkurzív gyakorlatával, ott a nyelv nyilvánvaló módon valóságteremtő funkcióra tesz szert. Szabó Márton erre a belátásra épít, s ez teszi nagyon is megfontolandóvá mondanivalóját. „Az igazságdiskurzus általános szabályként és normaként való kezelése éppen hogy leszereli az ember, pontosabban a másik ember cselekvő igyekezetét, és ezt el is éri: az igazság mindig, de mindig beszélő, illetve a vele egyetértő igazságát jelenti. Ezzel szemben a politika szereplői mindig elképzelik, elmondják és megvitatják, hogy milyen az ország, ahol élnek, milyenek a politikusaik, akik őket irányítják, és nagyjából ennek megfelelően cselekszenek és viselkednek. Ez az egyik legerősebb realitás a politikai életben, minősítsék igaznak vagy tévedésnek, szintiszta fikciónak, még ha nem is lehet kézzel megragadni, mint mondjuk egy hivatali íróasztalt. De vajon miért realitás a valóság, a politikai érdek, és miért fikció az érték? Én azt mondanám, hogy létszerűen mindkettő konstrukció, amely azáltal van, hogy ennek megfelelően cselekszünk lábbal és szájjal, kézzel és szavakkal.”¹⁹

A *migráns* idegensége megint csak másfajta imaginációk forrása lehet. A menekült vagy kivándorló mögött nem áll senki. A múltja szinte semmivé foszlik; újfajta öndefinícióját szinte *ex nihilo* kell megteremtenie: pontosabban

teremti meg az új környezete, jórészt a migráns valódi szándékától függetlenül. Természetesen a szóródás rendkívül nagy, gondoljunk az ötvenhatos magyarok vagy az egykori keletnémetek „kedvező fogadtatására” a nyugati világ szinte bármely országában. Ezzel ellentétben napjaink spanyol ajkú bevándorlóit már egészen más „interpretációs közösség fogadja” az USA-ban, amikor – rendszerint illegálisan – átlépi a mexikói határt. A hazát elhagyni, kultúráját és nyelvet váltani még viszonylag kedvező feltételek mellett is súlyos konfliktusokkal jár, mind a migránsok, mind pedig reménybeli új hazájuk polgárai számára, pedig ha egyenesen ellenségként tekintenek a bevándorlókra, tragikus társadalmi konfliktusok is keletkezhetnek.

Szabó Márton a domesztikált politikai élet újabb szereplőjét a *rivalis* idegenben véli felfedezni. Látszólag a liberális demokrácia keretei között a politikai konkurens helyi értéke nem sokban kellene hogy különbözzön attól a szereptől, amelyet az üzleti konkurensok töltenek be a gazdasági életben. Ez persze inkább csak a felületes megfigyelő számára van így. A gazdaság alrendszerében – normális esetben – a megtermelt javak konkurencia-küzdelmé zajlik, a termékek önmagukért beszélnek, s a gazdasági aktorok verbális tevékenysége inkább csak a marketingre, illetve reklámra terjed ki. Ezzel ellentétben, mint láttuk, a verbális küzdelem a politika lelke, nem pedig epifenomenális összetevője. „A politikai ellenfelek folyamatosan kritizálják egymás felfogását, és védik sajátjukat a bírálatokkal szemben, egyszerre folytatnak tehát *párbeszédet* és *pártbeszédet*.”²⁰ A gazdasági életben már évezredek hagyománya van annak az etikai alapelvnek, hogy a saját árút ugyan lehet dicsérni, de tilos ócsárolni a konkurencia termékeit. Mindez természetesen nem érvényes a politikára. A saját hívek lojalitásának megőrzése szinte szükségszerűen együtt jár az ellenfél (rosszabb esetben az ellenség) nézeteinek ostromozásával. Mivel a liberális demokráciában a pártok közötti versengés teszi ki a politikai harc lényegét, ezért a párthoz való tartozás, pontosabban a párthűség maga, kitüntetett jelentőséggel bír. A párt mint abszolút identifikációs központ, állandó veszélynek van kitéve. Az ellenfél ügynököket, diverzánsokat és árulókat szeretne elhelyezni a rivalis párt körébe (lehetőleg minél magasabb szinten), ezért a párthíveknek állandóan résen kell lenni. Bár, mint említettem, a polgári demokráciába elvileg csak ellenfelek vannak, s nem ellenségek, viszont a valóság mindig bonyolultabb. Az ellenfél kriminalizálása nemcsak a diktatúrákban, de a liberális demokráciákban is megszokott jelenség. „Az ilyen személyt pedig ki kell ebrudalni a politika világából, szükség estén akár erőszak igénybevételével is. Amihez azt tehetjük hozzá, hogy az ellenfél kriminalizálása kétélű fegyver: aki így beszél, úgy tűnik, tágítja cselekvési terét, és bővíti a szavazóinak számát, ám az ellenfél kriminalizálása gyakran ellenkezőjére fordul: nem tágít és vonz, hanem szűkít és taszít.”²¹

A könyv harmadik részében az *ismeretlen* idegen különféle szereplői lépnek a színpadra. Szabó fejtegetései közül számomra a közemberről szóló fejtegeté-

sek tűnnek a legérdekesebbnek – teoretikus szempontból elsősorban. Nem lehet vitás: a politikai közember a modernitás egyik első számú invenciója. A közembert a képviseleti demokrácia találta fel, mert a politika hivatásos aktorainak szükségük van arra, hogy mindig valaki nevében beszéljenek. Ez viszont számos problémát vet fel. A kérdés lényegének megértéséhez Claude Lefort nagy hatású gondolataiból érdemes kiindulni. Lefort szerint a modern demokráciák megszületésével egy egészen új történelmi helyzet állott elő. Kantorowicz híres tételére támaszkodva maga Lefort is azt a koraujkori változást hangsúlyozza, amelyet röviden a hatalom deszakralizációjának nevezhetnénk. A hatalom leválik a király testéről, és ismeretlen, legalábbis előre nem definiálható helyre költözik. A szlovén filozófus, Rado Riha a következőképpen foglalja össze ennek a folyamatnak a lényegét: „Lefort-t követve röviden így tudnánk a demokratikus forradalom ‘találmányát’ meghatározni: a demokratikus forradalomban a hatalom legitimációja a beszédaktusban jön létre, ahol az már kizárólag önmagára, a saját kijelentésaktusára támaszkodik és a továbbiakban nem kezeskedik semmiféle transzcendenciáért. A francia forradalomban a hatalom leválik a király testéről – melyben a társadalom összes közigazgatási szerve is benne foglaltatik –, azért, hogy egy meghatározatlan, bizonytalan helyre költözzék, amely csak a kijelentés aktusában mutatkozik meg. A hatalom azokhoz tartozik, akik képesek a nép nevében beszélni vagy egyáltalán lehetőségük van erre, miközben a nép csak az ő beszédeik révén lesz azzá, ami, azaz formálódik ki az empirikus lakosságból.”²² Éppen ezért hivatkozik minden politikus a népre (a magyar médiában: a „zemberekre”), azt a látszatot keltve, hogy a politikusok „Jelentésprezentálása [...] csak *menynységileg* különbözik megbízóik tudásától: a jó politikus mindig azt mondja, amit az állampolgárok is mondanának, ha lenne »beszédkészségük«, esetleg pusztán informálja őket, az általuk nem ismert eseményekről, vagyis megvilágítja előttük a »folyamatokat« és a »mögöttes tényezőket«.”²³

A *független* idegen ideáltípusát megtestesítő *kritikai értelmiségi*, a közember voltaképpen ellenpólusa. Kérdés persze: a mediatisált társadalom világában van-e még ennek a fogalomnak valódi denotátuma, vagy pusztán csak egyszerű hangsor az egész. Amíg a totalitárius rendszerekben természetes volt, hogy valaki egyszerre lehetett politikai és morális szereplője a társadalomnak, addig a liberális demokrácia látszólag kihúzta a talajt az *intellectuel critique* lába alól. A demokráciában mindenki „szabadon” kifejtheti álláspontját, csatkozhat bármely létező politikai erőhöz, következésképpen nincs szükség többé morális tekintélyekre, szól a szokásos érvelés. A médiavilág csak tovább erősíti ezt a közkeletű dogmát, s szándékosan immunizálja az értelmiségi médiaszereplők mondanivalóját, vagy ha ez még sem sikerül, akkor megpróbálja valamelyik politikai erő táborába betuszkolni az éppen megszólaló „véleményformáló értelmiségit”. Bourdieu mondja: „A műsorban látjuk a meghívottakat, és amit látunk, elrejtí az, amit nem látunk: a megkonstruált látvány eltakarja

konstruálásának társadalmi feltételeit.”²⁴ Pedig a független értelmiségi szerep egyáltalán nem vált feleslegessé! Éppen ellenkezőleg. Mondjuk akkor, amikor az ember kénytelen perspektívát váltani, és a politikai aktorainak önleírásait szembesíteni kell más alternatív „idegenleírásokkal”. Vegyük példának Szabó Márton egyik lábjegyzetben található megjegyzését, miszerint „A Fidesz egy radikálisan politizáló szabadelvű pártból vált konzervatív jobbközéppárttá, az MSZP pedig a hajdanvolt állampárt utódszervezeteként lett szocialista-szociáldemokrata jellegű demokratikus párt.”²⁵ Most az egyszerűség kedvéért vessünk egy pillantást a szocialista párt öndefiníciójára. Biztos az, hogy ez esetben a valóság egyezik az állítólagos szándékkal? Vegyünk egy köznapi példát. Tegyük fel, hogy felszállok a Nyíregyházára induló IC-re. Egy idő után, szóba elegyedve a mellettem ülő útitársammal, megkérdezem tőle: „Ön hová utazik?” – „Szegedre”, hangzik a válasz. Világos, az útitársam rossz vonatra szállt fel. Intenciója, tehát hogy Szegedre szeretne utazni, persze lehet igaz, de ettől még a gyakorlati kivitelezés szögesen más irányt vett. A kritikai értelmiséginek éppen az a funkciója, hogy leleplezze (jó indulatúan fogalmazva: felvilágosítsa) a politika hivatásos szereplőit az efféle tévedések lehetőségéről, anélkül, hogy demonstratív módon állást foglalna bármely oldal érdekében.

Könyve befejező fejezetében Szabó Márton tulajdonképpen önmagának is felteszi a kérdést: miért fontos, hogy világosabban lássuk és értsük azokat a motívumokat, bevallott és be nem vallott szándékokat, amelyek mindig ott munkálnak a politikai idegen ilyen vagy olyan konstrukciójának hátterében. A válasz voltaképpen egyszerű, szinte azonos Julia Kristeva egyik könyvének a címével: *Étrangers à nous-mêmes*, vagyis az idegenek bennünk vannak; kizárólag kerülő úton tudunk megszabadulni önmagunk idegenségétől, akkor, ha a többiekén keresztül, a mások közvetítettségének tapasztalatával hajlunk vissza önmagunkba. Szabó Márton könyve tehát elsősorban abban segít bennünket, hogy „az önmagunkhoz visszahajlásban” ne pusztán az érzület, de az értelem világossága is hathatósan közreműködjön.

JEGYZETEK

- 1 Luhmann, Niklas: *Az identitás – mi az, avagy miképpen működik*. In *Látom azt, amit te nem látsz*. Osiris–Gond, Budapest, 1999. 34.
- 2 I. m. 35. Bizonyos értelemben Szabó Márton is hasonlóan fogalmaz, amikor azt mondja: „Az idegen határhelyzete definíciószerűen benne van a pozíciójában: az a valaki, aki kint van ugyan, de kintlévőségét belülről látjuk, avagy fordítva, bent van ugyan, de nincs helye ott, ahol van, mert, ahogyan mondják, csak *látszólag* tartozik azokhoz, akikkel együtt él...” I. m. 15.
- 3 Egy korábbi tanulmányomban már utaltam a Szabó Márton-féle diszkurzív politikatudománynak a szóban forgó kérdéstől nem elválasztható nehézségére, ami abból a bizonyos fokú „visszafogottságból” ered, hogy Szabó Márton nem tisztázza egyértelműen a hagyományos

politikai intézmények (mint részben „anyagilag természetű reáliák”) és a pusztán „csak” nyelvi-
leg megkonstruált politikai szerepek egymáshoz való viszonyát. Konkrétabban: „elegendő-
deklarálni a politikai intézmények működésének és a szimbolikus-metaforikus politika vi-
lágának pusztán paralelizmusát, anélkül, hogy e két szférát, illetve kettőjük koegzisztenciáját
mélyebb analízisnek vetnénk alá.” Lásd *A diszkurzív politika természetrajza: Szabó Márton poli-
tikafilozófiai invenciója*. In *Teóriák hálójában*. L'Harmattan Kiadó, Bp. 2006. 182. A kérdés tehát
az, hogy létezik-e egy olyan metanyelv, amely mind az intézményes politika, mind pedig a
diszkurzív politika világát valamilyen harmadik szempontból írja le? Netán a diszkurzív po-
litikatudomány egyszerre óhajt eleget tenni az önreferencialitás és az idegenreferencialitás
igényeinek? Magam úgy látom, jelen könyvében Szabó Márton egy újabb nagy lépést tett a
szóban forgó kérdés egyértelmű tisztázására. Hogy ezt miképpen tette, erre a későbbiekben
újólaj fogok térni.

- 4 A modern politikai demokrácia törekvéségét több XX. századi filozófus is hasonlóan értelmezi.
Ez a sebezhetőség a modernitás nagy „találmányához”, nevezetesen a döntések személyhez
kötöttségének (decizionizmus) megszűnéséhez kapcsolódik. Walter Benjamin, Carl Schmitt,
Willen van Reijen és Claude Lefort modernításelemzéseit alapul véve, látnunk kell annak
fontosságát, hogy a barokk lezárulásával véget ért a politikai döntések személyhez-kötöttsé-
ge. A középkorral ellentétben, a polgári demokráciában a fennálló rend és az elismert eszmék
attól még nem legitimek, hogy egyáltalán léteznek. A fennálló politikai hatalom legitimitását
újra és újra bizonyítani kell, mégpedig racionális érvekkel. Az új politikai rend látszólag ugyan
fokozza az állampolgárok felelősségét, hisz elvileg mindenkit érdekeltté tesz abban, hogy
cselekvő és aktív módon kötődjék a politika világához. Ez az új fejlemény viszont számos új,
korábban nem létező veszélyt is magában rejt! Mivel a legitimációs folyamat végérvényesen
sohasem zárható le, a vitát bármikor újra lehet kezdeni; ilyenformán a polgárnak minden este
az állandó bizonytalanság közepette kell álomra hajtani a fejét. A modern politikai rendszerek
a személytelen intézmények létrehozásával igyekeznek elmenekülni az állandósult bizonyta-
lanság elől. Viszont a gyenge demokráciákban folyamatosan ott kísért a barbárságba (értsd:
a polgárháborúba) való visszazuhanás réme, amelyet nem ritkán valamilyen totalitárius rend
létrehozásával kívánnak megelőzni. Erre, mint azt jól tudjuk, a XX. század európai történelme
több példával is szolgált.
- 5 Szabó, i. m. 43.
- 6 Egyébként alárendelten ugyan, de a szovjet kommunizmusban is szenteltek bizonyos figyel-
met az emberi természet biológiai átalakításának. Ehhez lásd a *Le corps des communistes* című
írástomat. (In *Publicationes Universitatis Miskolcienensis. Sectio Philosophica*. Tomus X. – Fasciculus
1. Miskolc., 2005.)
- 7 Szabó, i. m. 45.
- 8 Hardt, Michael/Negri, Antonio: *Multitude*. Éditions La Découverte, Párizs, 2004. Főleg a
Háború címet viselő első fejezet.
- 9 I. m. 65. Természetesen jelen írás keretében nincs rá módomb, hogy a Hardt/Negri szerzőpáros
munkáját alaposabb elemzés alá vonjam. Az mindesetre sokat elárul e két neomarxista filo-
zófus gondolkodásáról, s ez nyilván magyarázatul is szolgál könyveik magyarországi elhall-
gatására is, hogy szerintük a szövetséges halottakat végső soron „járulékos veszteséggént”

- interpretáló nyugat propaganda a gazdasági vállalkozások mintájaként fogja fel a posztmodern háborúkat is. Tehát a lényeg semmit sem változott, csak ismétlődik, amihez már egy jó ideje hozzászokhattunk.
- 10 Szabó, i. m. 47. Hardt és Negri azt mondják, hogy abban a pillanatban, amikor a „tisza háború” logikája úgyszólván egy üres helyet fokozza le a harcteret, megjelenik a kamikáze, „akinek a realitásában a leghátborzongatóbb és a legtragikusabb formában [...] éled újjá a hagyományos háborús gyakorlat. Hardt/Negri, i. m. 65–66.
- 11 Szabó, i. m. 60.
- 12 Szabó, i. m. 68. Talán nem felesleges e helyütt említést tenni Peter Sloterdijk éles elméjű megfigyeléséről, aki szerint új fejlemény, hogy Hardt és Negri immáron a *kígyó*-ban látják az újkapitalizmussal szemben álló neomarxisták és egyéb harmadik világbeli lázadók (pl. az internetet egyre sikeresebben használó mexikói zapatisták) totemállatát. (A hatvannyolcasok egyékeként még a *vakondokra* szavaztak.)
- 13 Reinhart Koselleck a hellén–barbár megkülönböztetés kapcsán a következőket mondja: „Persze minden megállapításhoz (mármint hogy a barbárok gyávák, hazugok, kegyetlenek, lusták stb. K.L.A.) empirikus tapasztalatokat lehet rendelni: a tengerentúlról érkező kereskedőkkel történő találkozásokat, a külföldről behurcolt rabszolgák tömegének viselkedését, a bezúduló perzsák országpusztításait és más hasonló élményeket könnyűszerrel általánosítani lehetett anélkül, hogy mindez a legcsekélyebb korrekcióra is szorult volna.” *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája* (ford. Szabó Márton). Józsoveg Tankönyvek. Bp. 1997. 17.
- 14 Jó példa erre a náci propaganda „oroszságképének” átalakulása a sztálingrádi vereség után. Addig a német sajtó alacsonyabb rendű barbárokként mutatta be az oroszokat a német újságolvasóknak és rádióhallgatóknak. Ugyanakkor egy alsóbb rendű csőcseléktől katasztrofális vereséget szenvedni, valahogy mégsem vette ki jól magát. A sokasodó vereségek miatt, negyvenhárom elejétől, érezhető elmozdulás ment vége a német újságokban az orosz nép megítélésével kapcsolatban. Ekkor már inkább azt hangsúlyozták, hogy az oroszok ugyan önállóan, könnyen manipulálható társaság, de ha felülről jól megszervezik őket, valamint építenek a bennük lévő, a kegyetlen nélkülözéseket is jól tűrő, rendkívüli kitartóerőre, akkor nagy tettekre is képesek lehetnek.
- 15 A volt NDK-ban némileg más volt a helyzet. A hivatalos propaganda szinte a rendszer bukásáig kitartott a hagyományos ellenségkép-konstrukciók mellett. Erről lásd Kamferer, Norbert (hg.): *Das Feinbild der marxistisch-leninistischen Philosophie in der DDR 1955–1988*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt, 1990.
- 16 Szabó, i. m. 110.
- 17 A fikció státuszára vonatkozó kérdés természetesen évezrese vitája a művészet alrendszerének is. Itt azonban már a kezdeteknél (pl. Arisztotelész) világos volt, hogy a művészi valóság nem azonos a megszokott, életvilágbeli valósággal.
- 18 Az ehhez kapcsolódó elméleti alapokhoz lásd Luhmann, Niklas: *Az identitás – mi az, avagy miképpen működik*. In i. m. 1999.
- 19 Szabó, i. m. 112. Az igazság az, hogy ehhez hasonló gondolatok már megfogalmazódtak Európa keleti felén, évtizedekkel korábban is. Georg Klaus, a volt keletnémet filozófia eme különös monstruma, akinek személyében a dogmatikus marxizmus és a kétségtelenül meglévő

invenozitás különös módon keveredett egymással, a *Sprache der Politik* című (gyakorlatilag hatástalan) munkájában a következőket írta már a hetvenes évek elején is: „A tudománynak az a célja hogy igaz kijelentéseket produkáljon, a hamisakat pedig mint hamisakat mutassa fel, valamint hogy az igaz állításokat rendszerbe foglalja. A politikának nem elsődleges célja, hogy a politikai tényállásról igaz kijelentéseket tegyen. A politika voltaképpeni célja sokkal inkább abban van, hogy az embereket meghatározott viselkedésmódokra vegye rá, azért, hogy meghatározott osztályérdekeket realizáljon.” I. m. VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften, Berlin 1971. 193.

²⁰ Szabó, i. m. 128.

²¹ Szabó, i. m. 140.

²² Riha, Rado: A demokratikus forradalom terrorja. In *Zoon Politikon*. Miskolc, 6-7. sz. 54.

²³ Szabó, i. m. 154.

²⁴ Bourdieu, Pierre: *Előadások a televízióról*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 37.

²⁵ Szabó, i. m. 131.